

Н.Л. Бахановіч (Мінск)

ПРАБЛЕМА ТВОРЧАГА СТАНАЎЛЕННЯ ДЗЯЦЕЙ ВЁСКИ Ў ЛІТАРАТУРЫ ПАМЕЖЖА ХІХ–ХХ стст.

Па меры набліжэння да канца ХІХ і тым болей у пачатку ХХ ст. заставалася ўсе меней рэалій, што ядналі беларускі і польскі народы. Тым не менш, праблемы дзяржаўна-палітычнага і сацыяльна-побытавага характару ў многім супадалі, пра што сведчыць і мастацтва слова. Для іх маніторынгу падыходзіць проза малых жанраў, здольная аператыўна рэагаваць. Яе агляд у беларускай і польскай літаратурах дазваляе вылучыць вобраз народжанага ў вясковым асяроддзі эстэтычна развітога дзіцяці, які адваёўвае ў грамадстве права быць сабой. У творах “Янка-музыкант” Г. Сянкевіча, “Антэк” Б. Пруса, “Велікодныя яйкі” З. Бядулі і некаторых іншых прадстаўлены тыпалагічна падобныя героі. Аналагічны вобраз эпічна ўвасабляе Я. Колас у паэме “Сымон-музыка”, выказваючы вобразам Сымона квінтэсэнцыю незайздроснага лёсу адоранага творцы з народа.

Героі вылучаных твораў народжаны ў сярэднестатыстычных сялянскіх сям’ях, дзе ёсць фінансавы цяжкасці, а ў Антэка і Сцяпанкі няма бацькі, таму сваякі адчуваюць патрэбу ў працоўных руках. Дзяцей вызначае нежаданне, ды і няздольнасць да сялянскай працы, што ўспрымаецца як боская кара. Янку ў творы Г. Сянкевіча ўласціва яшчэ і фізічная кволасць, таму пасля нараджэння над ім адразу праводзяць абрад хрышчэння, мяркуючы пра хуткае развітанне хлопца з жыццём. Падрасшы герой пазіцыянуецца праз уласнаручна змайстраваную ім скрыпачку – такі ж кволы і нязграбны. Узнікае супрацьпастаўленне сацыяльна адобранай і ўшанаванай працы на зямлі і таго, што ніколі не займала больш значнага месца, чым спадарожны занятак. Сацыяльная рэальнасць не прымае і ізалюе творцу як няздольнага наладзіць жыццёвы быт дзівака, таму што “адзінай правільнай і справядлівай крыніцай дабрабыту сяляне лічылі працу земляроба. Фізічная праца ўспрымалася вяскоўцамі як «найкарыснейшая», «найнеабходнейшая»” [5, с. 108], – адзначае С. Токць. У маці Антэка выклікае незадавальненне нават тое, што давядзецца аддаць яго вучыцца рамяству: “*А ці ж не сорам гэта – гаспадарскаму дзіцяці за рамяство брацца, абы-каму на заказу работу рабіць?*” [3], – скардзіцца яна куму. Тут адчуваецца сялянская “закваска” Б. Пруса, таму што згаданыя польскія пісьменнікі паходзяць са збяднелай шляхты, у асяроддзі якой статус творцы быў нізкім, а адзінымі дазволенымі відамі дзейнасці з’яўляліся праца на зямлі і воінская павіннасць. Жаданне займацца іншым відам дзейнасці выклікае ў блізкіх перажыванні за лёс чалавека, няздольнага пракарміць сябе. Бацькі арыентаваны даць адукацыю такому дзіцяці, але звычайна яму не шанцуе і ў навучанні: Сцяпан двойчы псуе маляваннем кніжку, прызначаную для навучання, з-за канфліктаў з

настаўнікам не даецца вучоба і Антэку. Затое ў каваля, які ўзяў героя апавядання Б. Пруса вучнем на шэсць гадоў без аплаты, той чуе сябе ў сваёй стыхіі: *“Звон металу, рытмічны гук, песня, што ажно адгукалася ў лесе рэхам – усё гэта захапіла Антэка... Здавалася, што ў сэрцы яго нябесныя анёлы нацягнулі некалькі струн, невядомых іншым мужыцкім дзецям, і струны тыя азваліся толькі сённа – ад подыху мяхоў, грукату малатоў і пырсання іскр з жалеза. Ах, які з яго быў бы ўдалы каваль, а можа, і што-небудзь больш!..”* [3]. Адсутнасць навукі як такой у сувязі са страхам каваля, што хлопец пераўзыдзе яго, вядзе да перарывання вучобы.

Дадзены тып героя адметны павышанай чуллівасцю – здольнасцю да ўспрымання акаляючага свету праз шырокі спектр гукаў і фарбаў. Незвычайная ахвота да музыкі дазваляе Янку чуць яе паўсюль: яму здаецца, што дрэвы, лес, былінка і нават вецер у вілах “іграюць”. Рэакцыя на музыку настолькі моцная, што маці не бярэ яго ў касцёл, таму што пад спевы хору і гучанне аргану “ў яго так туманіліся вочы, нібы глядзелі яны з нейкага іншага свету” [4, с. 7]. Герой імкнецца трапіць да карчмы, дзе, прытаіўшыся пад мурам, можна слухаць скрыпку ці кантрабас, пасля чаго “ён залазіў на печ і цэлымі днямі маўчаў, паглядаючы як кот блішчэўшымі з цемры вачамі” [4, с. 9]. Для Сцяпанкі асноўнай крыніцай эстэтыкі жыцця выступаюць колеры: *“Фарбы былі для яго недасціглай таемнасцю, хаця ён іх бачыў усюды: у дрымотным лесе, у хмарках, на блакітным небе, у зорках, якія пазіралі на яго з вады, куды ён часам углядаўся, як у люстэрка. Канца фарбам няма на свеце. Яны заварожвалі яго на захад і ўсход сонца. Любаваўся ён імі на ніве з залацістымі каласамі, калі праменні сонца пераліваліся на на хвалях жыта над ветрыкам”* [1, с. 94–95]. Як сапраўдны мастак, хлопчык бачыў фарбы і на тварах людзей, адгадваючы настроі: *“А колькі фарбаў няўлоўных на тварах людскіх! Вельмі захаплялі яны хлопчыка. Ён часам наўмысне злаваў сваю матку, каб, глянуць, як блішчаць яе гнеўныя вочы, як моршчыца яе твар, якія складкі пераліваюцца ў светаценьях на яе вопратках, калі яна з імпэтам пускаецца за ім удагонку, каб даць лупцоўку”* [1, с. 95]. А Антэка хвалююць ветракі за Віслай, паглядзець на якія ён смела выпраўляецца – прага спазнання пераўзыходзіць страх пакарання. Вятрак – недасягальны сімвал свабоднай творчасці, да якой Антэк імкнецца ўсёй душою, просячы накіраваць яго туды, дзе вучаць іх рабіць: *“Няшчасны вятрак, які малоў збожжа на тым беразе Віслы, так засеў у хлопцавай душы, што адтуль яго не магла ўжо дастаць аніякая сіла”* [3]. Герой псуе некалькі сцізорыкаў, выразаючы з дрэва “дзівосныя рэчы”: ветракі, платы, драбіны, калодзежы, хаты, а дальнабачны карчмар нават пачынае набываць зробленыя прадметы.

Апроч прыроднага здоровага розуму, Антэк валодае і несялянскай прыгажосцю: людзі заглядаюцца на яго рысы, непадобныя да мужыцкіх, параўноўваюць яго са сталым шляхціцам. Гэтым духоўным арыстакратызмам, што выяўляецца нават у знешнім выглядзе, хлопец

адрозніваецца ад асяроддзя, у якім з'явіўся на свет. Як творчай асобе, герою ўласціва здаровае пачуццё ўласнай годнасці: яму не падабаецца, што ў школе дзяцей абзываюць асламі, як і неабходнасць службы на кухні ў настаўніка ці каваля. Аналагічнымі якасцямі вызначаецца герой апавядання “Страшная музыкава песня” М. Гарэцкага, якое раскрывае актуальную на мяжы стагоддзяў тэму лёсу таленавітага чалавека з народа ў феадальным грамадстве. Спадчынны музыка Арцём Скамарох пераўзыходзіць талентам дзеда і бацьку і таксама валодае асаблівым “тонарам”, з-за чаго і здараецца канфлікт з прывезенай панам з Варшавы каханкай. У апавяданні “Сасна” М. Гарэцкага высакародныя звычкі адоранага сына выклікаюць нязгоду і абурэнне з боку няўмольнага бацькі: *“Ён боты носіць, ён паскудствам займаецца, дзевак малое. Каму гэта патрэбна? Рукі мае па самыя локці...”* [2, с. 274–275].

Інструмент Янкі-музыканта, змайстраваны ім з гонты і конскага воласу, не хоча і не можа іграць так тонка і прыгожа, як той, што ў карчме, а толькі ціха пілкае, як камар ці муха. Для дзіцяці скрыпка лёкая з'яўляецца недасягальнай святыняй, якую яму хочацца хаця б добра разгледзець, на якую ён пазірае нібы глядач на сцэну: *“Месяц быў круглы і коса свяціў у акно буфетнай, якое адлюстроўвалася ў выглядзе вялікага светлага квадрата на супрацьлеглай сцяне. Квадрат гэты павольна набліжаўся да скрыпкі і, урэшце, асвятліў яе зусім. У цемры хлопчыку здавалася, што ад скрыпкі лунае нейкае сярэбранае ззянне; асабліва ярка былі асветлены выгнутыя часці, яны блішчэлі асляпляльна, і Янка ледзь мог глядзець на іх”* [4, с. 9–10]. У творы “Скрыпачка” М. Гарэцкага малы герой таксама пакутуе з-за адсутнасці інструмента, вымушаны здавальняцца падробкамі: *“А ўжо іграў на скрыпачцы з лучынкі і з нітачкамі заместа струн. Дужа бедная была тая самаробленая скрыпачка”* [2, с. 129]. Лепшыя задаткі дзіцяці, паводле пісьменнікаў, варта развіваць, але “няма купіла” – жартуе бацька, прапаноўваючы дуду. У беларускай замалёўцы сюжэт мог бы развівацца падобна лёсу Янкі-музыканта, якога ловяць у панскіх пакоях, захопленна прыгожым у месячным святле інструментам, і збіваюць да смерці як апошняга злодзея.

Рэалізацыя нацыянальных адраджэнскіх праграм звязваецца з наступным пакаленнем, лёс якога часта бачыцца пісьменнікам трагічным. У апавяданні “Арганіст з Паніклы” Г. Сянкевіча музыка гіне, вяртаючыся ў вёску з габоём у руках, калі сыходзіць з дарогі з разлікам на карацейшы шлях і засынае, шчаслівы, ап’янены і стомлены. Таленавіты герой апавядання “Музыка” М. Багдановіча таксама памірае ў турме. Але аптымістычныя З. Бядуля і Б. Прус пакідаюць фінал сваіх твораў адкрытым, даючы героям надзею на творчую рэалізацыю: Антэк выпраўляецца ў горад, дзе людзі больш ахвотныя да інструмента, чым да плуга; Сцяпанку студэнты дораць фарбы і прадракаюць быць “вялікім чалавекам”.

На мяжы XIX – XX стст. творчы дух “лунаў” у паветры: дастаткова ўзгадаць філасофскія працы С. Бжазоўскага, М. Бярдзьева, У. Самойлы, І. Абдзіраловіча і іншых мысляроў. Звычайка прадстаўнікоў шляхты запрашаць да сябе знакамітых еўрапейцаў з мэтай архітэктурнага будаўніцтва, аздаблення храмаў і палацаў, наладжвання культурнага жыцця вычэрпвае сябе разам з паступовым знікненнем гэтага саслоўя. І пісьменнікі прыцягваюць увагу грамадства да праблемы прысутнасці і ў сваім асяроддзі творча адораных людзей, якія маюць патрэбу ў лягальных адносінах і фінансавай дапамозе для рэалізацыі свайго відавочна наяўнага патэнцыялу.

Літаратура

1. Бядуля, З. Збор твораў : у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ., 1985–1989. – Т. 2 : Вершы ў прозе. Лірычныя імпрэсіі. Апавяданні. – 1986. – 351 с.
2. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : апавяданні. – 446 с.
3. Прус, Б. Антэк / Б. Прус // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [электронны рэсурс]. – Шлях доступу: https://knihi.com/Balaslau_Prus/Antek.html. – Дата доступу: 24.09.2019.
4. Сенкевіч, Г. Апавяданні / Г. Сенкевіч ; пер. з польск. мовы М. Машары. – Мінск : Дзярж. вуч.-пед. выд-ва БССР, 1955. – 218 с.
5. Токць, С. Беларуская вёска ў эпоху зменаў: другая палова XIX – першая траціна XX ст. / С. Токць. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – 308 с.

М.П. Варабей (Мінск)

НАСТАЛЬГІЯ ПА РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У ПАЭМЕ “URODZONY JAN DEBOROG” УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Пісьменнік Людвік Кандратовіч (1823 – 1862), больш вядомы пад псеўданімам Уладзіслаў Сыракомля, здабыў шырокую папулярнасць у 50-я гады XIX ст. А найбольшы плён і высокія ацэнкі чытацкай аўдыторыі, як масавай, так і ў колах прафесійных, атрымалі “gawędy ludowe”. Гэтыя творы побач з падарожнымі нататкамі і нарысамі пісьменніка застаюцца прызнанай вяршыняй творчасці пісьменніка. Аднак варта адзначыць, што ў сучасным беларускім літаратуразнаўстве вялікі пласт твораў Уладзіслава Сыракомлі, натхнёных пераважна мінулым старой Літвы, а таксама падзеямі пачатку XIX стагоддзя – часоў напалеонаўскіх войнаў даследаваны мала. У гэтым шэрагу стаіць і паэма “Urodzony Jan Deboróg”, прасякнутая вобразамі і духам часоў Рэчы Паспалітай.

Зварот да гістарычнай тэматыкі быў натуральны, бо Кандратовіч, сакратар археалагічнай камісіі, быў абазнаны ў гісторыі сваёй радзімы, захоплены краязнаўца меў ужо на пачатак 1850-х гадоў два тамы “Гісторыі літаратуры ў Польшчы” (1849–1851, 1850–1851), знакамітыя